NÅGRA TANKAR OM EKODOK-90

Bo Nilsson

Museiutvecklingsprojektet EKODOK-90 är fortfarande ganska okänt. Min avsikt är att här återge några av de syften och förhoppningar som knöts till projektet och att därtill foga några personliga reflektioner kring resultaten.

Projektet, som berörde museernas arbete med ekologiska frågeställningar, kan härledas till en museiutredning av Statens kulturråd redovisad i tre delar i kulturrådets rapportserie (1986:1-3), närmare bestämt sista delen, Museiförslag. Utredningen, genomförd på regeringens uppdrag, syftade till att belysa de centrala statliga museernas uppgifter och ansvar för landets museiväsende. Arbetet, tog sin början våren 1985 och genomfördes av en arbetsgrupp.

Utredningen behandlade många frågeställningar, som rör museernas olika verksamheter. Vi fann, mot bakgrund av de faktorer som påverkar samhällsutvecklingen, att framförallt sex områden var av särskild betydelse för museerna under de närmast kommande åren – dvs de nu snart gångna tio åren. Dessa områden ansåg vi vara *Historiens betydelse, Arbetets villkor och värde, Sverige i världen – världen i Sverige, Ekologin, Konsten samt Undervisning och folkbildning*. Dessa sex områden, som alla anknöt till de svenska kulturpolitiska målen, presenterade vi som särskilt angelägna för museernas kommande arbete.

Temat *Arbetets villkor och värde* fick med öppnandet av Arbetets museum 1991 i Norrköping det allra bästa tänkbara kraftcentrum. Däremot kan en viss oro fortfa-

rande, efter snart tio år, vara befogad när det gäller det ekologiska temat – ett område som i mycket hög grad angår de regionala museerna.

EKOLOGIPROJEKTETS PLANERING

Arbetet med ekologi, sett från ett kulturrådsperspektiv, hade som utgångspunkt samhällets stora kunskapsbehov om miljöförändringars konsekvenser för den enskilda människan och för det framtida samhället. Vi såg museerna, och särskilt det regionala nätverket av museer, som en hittills underutnyttjad resurs för ekologisk kunskaps-spridning. En stor effekt skulle kunna uppnås, tänkte vi i utredningsarbetet, om dessa av konst- och kulturhistoria präglade

84 museer integrerade en ekologiskt inriktad arbetsform i sina verksamheter och aktivt tog del i ett sådant viktigt folkbildningsarbete. Länsmuseernas regionalt insamlade stoff gav, skrev vi i vår rapport, många möjligheter till beskrivningar av hur människan, från att ha levt sitt liv i samstämmighet med den omgivande naturens förutsättningar, i ökad takt under den senaste hundraårsperioden övergått till att forma naturen efter sina egna behov.

Förutsättningarna för länsmuseerna, som var vår främsta målgrupp för det som kom att benämnas projektet *Ekologisk kunskaps-spridning*, att finna en arbetsform med inriktning på ekologiska frågor, var kanske inte de bästa. Inom denna kategori av museer saknades nämligen i stort sett helt ekologisk eller annan naturhistorisk kompetens. Detta är en märklighet. Samtidigt som samhället på olika sätt under en lång tid efterfrågat kunskap som skulle kunna belysa dess akuta miljöproblem, tycks läns-museerna ha lämnat det för det «klassiska» länsmuseumet aktuella naturhistoriska stoffet bakom sig. I länsmuseernas tidiga utställningar skildrades ofta landformer, istider, klimathistoria insiktsfullt som en bakgrund till människans i olika former genomförda utnyttjande av naturen.

Med all säkerhet kan orsaken till detta sökas i den nu verkssamma museipersonalens utbildningsbakgrund. Där kan skönjas orsakerna till en dessvärre ofta alltför sektoriserad museiverksamhet, inom vil-

ken relevanta vetenskaper sällan möts. Naturhistoria och samhällsvetenskaper har

*Bua med Ringhals. Foto Arne Persson 1989.
Bildkälla: Hallands länsmuseum/Museet i Varberg.*

inte ansetts höra hemma i personalens utbildning. Den har ensidigt varit inriktad

på att ge fackkunskap inom konstvetenskap, arkeologi och etnologi, och har ej i

85

86 någon del haft en orientering mot museiyrket. Museernas samhällsuppdrag har därmed inte heller behandlats under utbildningstiden.

Kulturrådet tillsatte mot denna bakgrund 1987 en särskild projektgrupp med uppdrag att stimulera läns museerna att arbeta med en sådan inriktning. Det gällde nu att i viss mening bereda plats för ett «nytt ämne» i verksamheten. Ett ämne som dock inte skulle bli ytterligare ett sektorsämne, utan tvärtom ett ämne som skulle prägla alla museets verksamheter. För detta insåg vi att det skulle behövas en attitydförändring hos museifolket. Vi hade förhoppningar om att den ekologiska grundsynen på sikt skulle bli dess förhållande förhållningssätt till det kulturhistoriska museets totala bestånd av insamlade data. Vid museologiska institutionen i Umeå universitet inleddes samtidigt kurser i humanekologi som stöd för en sådan utveckling.

I uppdraget låg att även pröva friluftsmuseet Skansens förutsättningar att delta i projektet. Vi såg framför oss att museerna på sikt skulle anställa ekologer/naturhistoriker för att bearbeta området. Projektgruppen fann det snart angeläget, att försöka få till stånd ett antal mindre projekt och försöksverksamheter som skulle kunna ge museernas personal tillfälle att diskutera vad en ekologiskt inriktad arbetsform skulle kunna bestå i. Dokumentationsprojektet *EKODOK-90* var ett av dessa projekt. Avsikten var att med hjälp av ett stort antal fotografer och författare/journalister genomföra en nutidsdokumentation, att under ett år, 1990, beskriva människans förhållningssätt till naturen och naturresurserna i arbete och fritid, tillsammans med i första hand landets läns museer.

Göte Ask knöts till Kulturrådet som ledare för projektet. Med sin stora erfarenhet av samarbete med museer inom området fotografisk dokumentation och med mångårig erfarenhet av kurser i dokumentär fotografi för museifolk i Nordens folkhögskola på Biskops-Arnö, där han var lärare, ansåg vi honom särskilt lämpad. Och vi misstog oss inte. Hans insatser, som präglades av en tvärfacklig inriktning, starkt samhällsengagemang och viljestyrka, hade en avgörande betydelse för projektets framgångar.

I ett nära samarbete mellan Göte Ask och mig – ett samarbete som byggde på den övertygelse vi båda hade om fotografiets stora betydelse som historisk källa och som medium för museernas mycket angelägna nutidsdokumentation – utvecklades idéerna för projektet under åren 1988-89. I Kulturrådets rapport *EKODOK-90, Bilder av människan och naturen i Sverige 1990*, har Göte Ask sammanfattat och utvecklat dess grundtankar.

En näraliggande utgångspunkt för arbetet var museernas omfattande samlingar av äldre fotografier som egentligen inte tidigare uppmärksammats tillräckligt som resurs för miljöhistorisk forskning. En annan utgångspunkt var naturligtvis den starka verkan som det dokumentära fotografiet har i opinionsbildande arbete. Fotografier kan öppna våra ögon, skriver Göte Ask i rapporten, för företeelser och sammanhang i vår egen tid och omgivning som vi annars inte hade sett. Vanligen anpassar vi oss så effektivt till pågående förändringar i vår omgivning, att vi inte uppmärksammar dem.

Det var förändringarna vi ville uppmärksamma, de snabba förändringarna i kulturlandskapet som orsakats av konsum-

*Värö bruk. Foto: Arne Persson 1989. Bildkälla: Hallands länsmuseum/
Museet i Varberg.*

tionsmönster och livsstilar som inte är förenliga med en på sikt hållbar samhällsutveckling. Med en fotografisk nutidsdokumentation, vars centrala uppgift var att beskriva människans förhållningssätt till naturen och naturresurserna, ville vi väcka en opinion mot den pågående naturförstörelsen. Samtidigt önskade vi rikta uppmärksamhet på museernas rika samlingar

av äldre dokumentär fotografi, som erbjuder många möjligheter till jämförelser över åren beträffande människors livsvillkor och förhållningssätt till sin omgivning. Projektet fick en humanekologisk inriktning, som vi hoppades skulle kunna stimulera en idéutveckling i museerna om arbetsuppgifter och framtida verksamhetsinriktning. Vi närde nog också en för-

88 hoppning om att man i museerna, genom arbetet med projektet, skulle inse det stora ansvar det innebär att arbeta med denna viktiga del av samhällets kollektiva minne. Ett ansvar som bl.a. kan bestå i att vid rätt tillfälle aktivera minnet och påminna människor om hur kulturlandskapet en gång har sett ut och beskriva de biologiska och ekologiska konsekvenserna av vår framfart i naturen – beskriva människans och samhällets roll för miljöutvecklingen.

Etnologiprofessorn John Granlund förde 1967 i *Fataburen*, Nordiska museets och Skansens årsbok, fram tankar om att inrätta ett antal undersökningsstationer, fasta observationspunkter, på lämpliga platser i landet. Tanken kom inte att förverkligas, men kan vara värd att aktualisera som en tänkbar fortsättning av projektet EKODOK-90. John Granlund såg med de föreslagna stationerna en möjlighet att kontinuerligt dokumentera förändringar över tiden och att analysera en rad samhälls- och kulturproblem som hörde samman med industrialiseringen och urbaniseringen. Säkert vore det av mycket stor betydelse, om ett antal läns museer med de erfarenheter som uppnåtts genom arbetet med EKODOK-projektet, kunde ta initiativ till att etablera observationspunkter av det slag John Granlund hade i sina tankar. Inom ramen för ett sådant program skulle en nydanande, dynamisk och professionell samhällsdokumentation kunna utvecklas. En verksamhet som skulle bygga på fotografins och filmens unika registrerande och kommunikativa egenskaper och som skulle kunna ges en inriktning mot en problematisering av människans nyttjande av naturresurserna och hennes exploatering av kulturlandskapet.

EKODOK-90 var, kan man säga, en

beställning av samhället. Staten svarade för finansieringen med medel från Arbetsmarknadsstyrelsen och Statens kulturråd. Exempel finns utomlands på större dokumentationsprojekt som initierats nationellt och som haft avsikter påminnande om EKODOK-90. Mest känt är kanske det amerikanska FSA-projektet (Farm Security Administration). Det genomfördes i USA i slutet av 1930-talet och början av 40-talet. Man ville beskriva de stora svårigheter som rådde för många lantarbetare under denna tid och väcka en opinion för nödvändiga sociala reformer. Projektet resulterade i mer än en kvarts miljon negativ som finns samlade och offentligt tillgängliga för användning i Library of Congress i Washington DC.

Senare i tiden ligger det omfattande franska DATAR-projektet som genomfördes för bara några år sedan. Med hjälp av ett stort antal fotografers bilder sökte man göra människor uppmärksamma på de omfattande förändringar som skedde i det franska landskapet.

EKODOK-90 – GENOMFÖRANDET

För projektets genomförande engagerades 26 fotografer och åtta författare/journalister. Dessa knöts till sammantaget 20 museer, huvudsakligen läns museer. För ledning och genomförande hade Nordiska museet, på Kulturrådets förslag, tagit på sig ansvaret. Förväntningarna, som också infriades, var att projektet skulle leda till att museernas arkiv tillfördes stora samlingar av nytagna fotografier av hög kvalitet, som tillsammans med texter och ljudinspelningar belyste miljöförhållandena i Sverige. I våra tankar låg att materialet, så snart det var möjligt, skulle göras lätt till-

gängligt för en stor allmänhet med hjälp av modern informationsteknik.

NÅGRA TANKAR OM RESULTATET

Fotografernas och författarnas stora frihet att välja tema och att arbeta självständigt ger prägel åt resultatet. Ett stort antal geografiska områden har beskrivits, liksom en mängd olika förhållanden och företeelser som anknyter till projektets målsättning. Bakom dokumentationerna ligger ett stort engagemang för miljöfrågor och en vilja att påverka framtidens samhälle. Det är med respekt för dessa ambitioner hos deltagande fotografer och skribenter som jag då och då funderat över om projektledningen, i vilken jag själv ingick, och de deltagande museernas personal tagit tillräckligt stort ansvar för resultatet. Har vi i tillräcklig grad förmått göra det betydelsefullt och viktigt?

Det korta svaret är nej. Därmed är det inte sagt att projektet misslyckats – men det finns anledning att några år efteråt, ägna det eftertanke. Något samlat register för hela dokumentationen finns inte. Museernas, som man kan tycka, mest elementära uppgift är ännu inte löst. Det är ett klart misslyckande. Positivt är, att man i flera museer i samarbete med de fotografer och skrivare man haft knutna till sig, har fört ut fotografier och texter i utställningsform och genom publikationer. En stor samlingsutställning, som sedan våren 1994 vandrat runt i några av landets museer, har producerats av Jönköpings läns museum och praktboken *I människans hand* har givits ut av Nordiska museet. Det stora antalet fotografier och texter som projektet resulterade i, bör också finnas i säkert förvar i de deltagande museer-

nas arkiv, som genom sin offentlighet är tillgängliga för en stor publik.

89

I MÄNNISKANS HAND

Museernas ansvar anser jag emellertid vara betydligt större än så. Projektets övergripande syfte var att, med det dokumentära materialets hjälp, väcka en bred allmän medvetenhet om de oerhört allvarliga verkningar som våra moderna konsumtionsmönster och livsformer medför i naturen och kulturlandskapet. Det är utmanande och trist, men frågan kan ställas om projektet ens väckte museernas egen personal i nämnvärd omfattning. Projektet riktade sig, i utvecklingsstrategiskt avseende, mot museisystemet. Men det vaknade inte.

Kanske var fotografierna inte tillräckligt bra? Med bestämdhet vill jag ge svaret – jo, de var genomgående av en mycket god kvalitet! Det var inte fotografierna det var fel på – eller fotograferna... Tvärtom, fotografierna skildrar med all tydlighet vart vi är på väg. Med ett kortsiktigt, kommersiellt förhållningssätt till naturen och naturresurserna, är vi på väg att för all tid skada kulturlandskapet och dess mestadels oersättliga värden. Hänsyn tas inte i tillräcklig omfattning till kommande generationers behov, utan i första hand till de särintressen som ljudligast kan göra sina stämmor hörda. I skrivande stund hör jag i radio om Sveriges ornitologiska förenings rapport att några av våra vanligaste och med det svenska kulturlandskapet mest förknippade fågelarter i accelererande fart minskar i antal. Göken, skogsduvan, sånglärkan, ladusvalan... är alla hotade genom vår oförmåga att bevara den biologiska mångfalden. Rapportens förfat-

90 tare, naturvetaren och journalisten Anders Wirdheim, uttrycker sig så här: *våra åkrars biologiska mångfald kan jämföras med en parkeringsplats*. I en av veckans morgontidningar berättar Stockholms stadsträdgårdsmästare att man nu måste fälla ett stort antal lindar. Bilismen kräver sin tribut. Man räknar med att de nya man planterar, bör kunna klara sig i ca tjugo år. I New York återplanteras träden vart sjätte år...

Jag har fäst mig vid titeln på Nordiska museets bok om EKODOK-projektet – *I människans hand*. Den understryker det personliga ansvar vi alla har för värnet om naturen, naturresurserna och kulturlandskapet. Jag har också fäst mig vid några rader i förordet av den dåvarande styresmannen för Nordiska museet, Agne Furingsten. Han skriver

Genom materialet får vi en möjlighet att se detaljer i förändringen och kunna fördjupa kunskapen om de processer, som styr och påverkar förändringarna i naturen.

Känslan får vi när vi ser vad som har skett och fortfarande sker. Vi tvingas att reagera när vi ser miljöförstöring, utarmning och artfattigdom. Förhoppningsvis stimuleras vi till handling för att motverka det som händer med naturen.

Därför är EKODOK-90 inte ett avslutat projekt. Det fortsätter inom oss alla, som har deltagit i det eller tagit del av resultatet, och i våra handlingar. I praktiken kan det få långtidsverkan. Om det blir så, eller inte, hänger på dig och mig!

Det är en riktig slutsats han drar. Han vädjar till den enskilda människan. Det personliga ansvarets betydelse för den fortsatta utvecklingen. Det kräver mod och civillurage hos den enskilde att ta ansvar för sitt eget handlande...

Den, sett ur ett statligt kulturpolitiskt

perspektiv, lockande idén, att försöka stimulera och rentav mobilisera museisystemet att agera som en samhällelig bildningsresurs i något som för samhällets vidkommande måste betraktas som en överlevnadsfråga, var kanske inte den rätta tanken. Den var lockande bl.a. av det skälet att man, om det hade lyckats, kunnat få igång en mycket snabb opinionsbildande och folkbildande insats och därmed kanske kunnat medverka till att delar av kulturlandskapet och naturresurserna kunnat räddas från den snabba, kontinuerligt pågående värdeförstörelsen. Rationella, ändamålsenliga, arbetsmetoder hade kunnat utvecklas inom museisystemet som gjort att det snabbt kunnat spela en mycket betydande roll. Man hade kunnat vinna tid.

Glädjande nog finns emellertid bland museernas personal en allt större skara individualister, som på eget initiativ och med stort personligt engagemang och ansvarskännande driver frågorna vidare. Bland friluftsmuseerna, t.ex., har under senare år utvecklats ett informellt nätverk av handlingskraftiga personer som försöker stärka dessa museers förmåga att bevara gamla odlingsväxter och hotade lantraser och därmed bidra till värnet om den biologiska mångfalden.

Kunskap, insikt och engagemang hos den enskilde är troligen av avgörande betydelse, när det gäller att rädda det som återstår av biologisk mångfald och när det gäller att finna framkomliga vägar för ett resurssnålt och uthålligt samhälle. Museerna, som är en viktig del av samhällets kollektiva minne, utgör en hittills underutnyttjad resurs för miljöarbetet. I deras faktabanker är det möjligt att söka bakgrunder och orsaker till nutida förhållan-

den. Med hjälp av historisk kunskap kan enskilda människors betydelsefulla insatser i gången tid föras fram i en belysning som kan ge mod och handlingskraft åt några bland oss. Historien är inte ödesbestämd. Hotbilder går att göra något åt.

Många skrämmande resultat av vad som åstadkommit av människans hand finns dokumenterade genom EKODOK-90. En mängd arbetsbilder sätter här också människan i centrum i sammanhang som kan verka förnedrande för den enskilde. I sitt arbete, som anställd, upplever man sig som tvingad att göra saker som är emot ens övertygelse. Man vågar inte reagera av rädsla för att mista sitt jobb.

Vid betraktandet av fotografiet av Värö bruk är det näraliggande att ägna en tanke av tacksamhet åt den arbetare på bruket som för några år sedan slog larm om den miljöfarliga hantering som där ägde rum. Under år av stor personlig uppoffring och lidande genomförde han, en, till en början ensam, kamp mot de krafter som stod bakom brukets farliga hantering av kemikalier. Han förlorade sitt arbete. Men han vann kampen. Säkert bidrog han till att rikta uppmärksamheten mot behovet i näringslivet av större kunskap för att hitta produktionsvägar som ligger så nära ett kretsloppstänkande som möjligt.

Det är hoppgivande att näringslivet under senare tid satsar betydande resurser på att massutbilda sin personal i miljökunskap. Man har insett att det finns en stor marknad för miljöriktiga produkter och en betydande miljömedvetenhet hos konsumenterna. Inom basnäringarna jord- och skogsbruk och fiske tvingas man söka kunskap, som är på väg att gå förlorad för att hitta tillbaka till ett uthålligt produktionsmönster och för att kunna återskapa de

miljöer som gått förlorade och som rymmer värden man trodde vara umbärliga.

Med hjälp av modern informationsteknik skapas nu snabbare vägar till det historiska källmaterialet, vars betydelse troligen kommer att bli allt större i den framtida samhällsplaneringen. I den nya läroplanen finns många dörrar öppna för museerna att söka kontakt med den decentraliserade skolan och dess elever. Med utgångspunkter i Agenda 21 arbetar i stort sett samtliga kommuner för närvarande med en samhällsplanering, i vilken många ungdomar deltar aktivt. Förhoppningsvis kan museerna komma att tjäna som minnesresurs i detta sammanhang. Kanske kan denna ungdomsgeneration bättre än vår egen förstå fotografiernas enorma källvärde och nyttja dem i sitt samhällsarbete. Projektet EKODOK-90 är ännu inte avslutat.

SUMMARY

Some thoughts concerning EKODOK90

EKODOK90 was a documentary project started with the instigation of a national report on museums published in 1986. Among the proposals put forward in the report were several activities aimed at including some important contemporary issues on the agenda of the museums. One topic to receive attention was the great environmental changes taking place. A photographic project called EKODOK90 was planned to deal with this theme. Its method was inspired by the FSA-project in the United States and the more recent French DATAR project. It was initiated and organized by the Swedish National Council for Cultural Affairs and - thanks to substantial financial support from the Labour Market Board - carried out by unemployed photographers, writers and journalists. They worked in small teams with some of the regional

- 92 museums. The project was coordinated by Nordiska Museet and the resulting documentary material is available at the regional museums. Some of it has been presented in temporary exhibitions, a selection has been published by Nordiska Museet in a magnificent volume entitled 'In the Hands of Man' (1993). The author who was a key person in the realization of the project is not however quite content with the outcome of the project. The main purpose, in his opinion, was to convince museums of their responsibility, not sufficiently accepted, for the moulding of public opinion in matters related to the ongoing degradation of the environment as well as to make them aware of the importance of continuous photographic documentation of changes in the physical environment. But once the project with its exclusive financing was over, no museum took upon itself to plan for its continuation. Also a more active use of the available photographic collection may have been possible.

Bo Nilsson är byrådirektör knuten till kansliet för konst, museer och utställningar vid Statens kulturråd. Han har tidigare arbetat vid Nordiska museet och Stockholms stadsmuseum.

Adr: Statens kulturråd, Box 7843,

S-103 98 Stockholm.

Fax +46-8-6111349.